

autorka podała obfitą bibliografię – wydania źródeł oraz opracowań dotyczących opracowanego zagadnienia. Całość napisana jest poprawnym i pięknym językiem.

Recenzowane przeze mnie opracowanie oceniam wysoko i bardzo pozytywnie. Jest ważnym wkładem w badania nad źródłami o św. Mikołaju. Monografia ta przypomina życiorys św. Mikołaja i przybliży najdawniejsze dzieła mu poświęcone. Z pewnością zainteresuje teologów i humanistów, myślę, że szczególnie patologów, historyków wczesnego Kościoła, także literaturoznawców. Warto, by sięgnęli po nią również wszyscy, którzy cenią świętego z Myr i zechcą pogłębić o nim swoją wiedzę.

Kasjodor, *Pisma wybrane (Studia o Kasjodorze)*, przekład z języka łacińskiego Dominika Budzanowska-Weglenda, ks. Krzysztof Burczak, ks. Jarosław Januszewski, ks. Lucjan Dyka, opracowanie ks. Marek Starowieyski, ks. Mikołaj Lohr, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2022, ss. 362

Ks. Mariusz Szram, KUL – Lublin

Kasjodor (ok. 485-580), reprezentujący schyłkowy okres łacińskojęzycznej patrystyki, jest jednym z tych wszechstronnie wykształconych humanistów wczesnochrześcijańskich, którzy najbardziej zasłużyli się dla rozwoju kultury europejskiej, szczególnie szkolnictwa, w średniowieczu. Najpierw pełnił wysokie stanowiska urzędnicze na dworze władców ostrogockich w Rawennie, a następnie zajął się działalnością naukową i pisarską w założonym przez siebie klasztorze Vivarium. Jego twórczość obejmuje dzieła historyczne, filozoficzne i egzegetyczne. Wprawdzie na język polski zostało przełożone jedno z pism historycznych Kasjodora w streszczeniu Jordanesa – *De origine actibusque Gothorum (O pochodzeniu i dziejach Gotów)*¹ oraz *Variarum libri XII (Różne pisma urzędowe)*², to jednak wciąż nie ma polskiej wersji drugiego ważnego dzieła historycznego – *Historia Ecclesiastica Tripartita (Historia Kościoła złożona z trzech części)*

¹ Tł. E. Zwolski, *Kasjodor i Jordanes. Historia gocka, czyli scytyjska Europa*, Lublin 1984.

² Tł. A. Kołtunowska – R. Sawa, *Kasjodor Senator, Variae*, ŻMT 79, Kraków 2017.

ani głównego pisma egzegetycznego *Expositio Psalmorum* (Komentarz do Psalmów), wzorowanego na *Enarrationes in Psalmos* św. Augustyna. Cenną namiastką przekładu tekstu oryginalnego tego dzieła jest wnikliwa monografia Krzysztofa Burczaka, *Figury retoryczne i tropy w Psalmach na podstawie Expositio Psalmorum Kasjodora* (Lublin 2004). Należy więc z radością przyjąć interesująco skomponowaną monografię poświęconą uczonemu z Vivarium zawierającą przekład kilku mniejszych jego dzieł, przygotowaną pod redakcją nestora polskich patrologów, ks. Marka Starowieyskiego.

Tom otwiera syntetyczne ujęcie życia i twórczości Kasjodora (s. 11-38) pióra pomysłodawcy i redaktora książki. W tej wstępnej części wykorzystującej bogatą międzynarodową bibliografię autor pięknym eseistycznym językiem przedstawia organizację Vivarium i omawia działalność Kasjodora. Co do jej znaczenia i wpływu na późniejszą kulturę Europy ks. M. Starowieyski podkreśla szczególnie docenienie znaczenia kultury świeckiej dla teologii, zwłaszcza dla zrozumienia Pisma Świętego, oraz wypracowanie koncepcji chrześcijańskiego klasztoru-instytucji naukowo-kulturalnej (por. s. 27).

Szczegółowym rozwinięciem syntetycznej biografii Kasjodora pióra M. Starowieyskiego jest dalsza część książki zatytułowana *Studia o Kasjodorze*, na którą składa się 5 prac głównego – aczkolwiek zapomnianego – polskiego specjalisty zajmującego się twórczością założyciela Vivarium. Był nim nieżyjący już profesor metodologii nauk, logiki, teorii poznania i teodycei w Warmińskim Wyższym Seminarium Duchownym „Hosianum” w Olsztynie w latach 1958-1987, ks. Mikołaj Lohr (1913-1992), kapłan archidiecezji lwowskiej, doktor filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W tomie zebrano przedruki jego artykułów wydanych w latach 1964-1971 w periodyku „Studia Warmińskie”. Opracowania te zostały niesłusznie zapomniane, a zachowują naukową wartość, tak więc przypomnienie ich współczesnemu czytelnikowi zasługuje na uznanie. Publikacja zbiorcza tych tekstów jest także oddaniem sprawiedliwości i należnym upamiętnieniem samego ich autora, którego sylwetkę kapłańską i naukową przybliżyła w krótkim biografii ks. bp Jacek Jezierski (s. 193-197).

W pierwszym artykule ks. M. Lohr przedstawia genezę i charakter Vivarium. Akcentuje podkreślaną przez Kasjodora – w nawiązaniu do apologetyki II wieku (Justyn) i początków chrześcijańskiej tradycji aleksandryjskiej (Klemens, Orygenes) – potrzebę studium sztuk wyzwolonych do właściwego zrozumienia Pisma Świętego. Za jeden z głównych celów działalności Kasjodora w Vivarium ks. M. Lohr słusznie uznaje „wykazanie, że

sztuki wyzwolone i w ogóle nauki świeckie nie stoją w żadnej sprzeczności z naukami teologicznymi, przeciwnie są z nimi jak najbardziej powiązane i oddają im duże usługi” (s. 59). Właśnie tej kwestii, czyli stosunkowi Kasjodora do sztuk wyzwolonych, w szczególności do logiki, arytmetyki i muzyki, poświęcone są kolejne artykuły.

W tekście wprowadzającym w metodologię sztuk wyzwolonych (s. 63-108) ks. M. Lohr podkreśla, że określany tym mianem cykl nauk świeckich (*saeculares litterae*) obejmuje – według podziału Kasjodora wzorowanego na antycznych autorach greckich – grupę sztuk (*artes*: gramatyka, retoryka, dialektyka) i nauk (*disciplinae*: arytmetyka, muzyka, geometria, astronomia). Klasyfikacja ta przyczyniła się do późniejszego podziału sztuk wyzwolonych na *trivium* i *quadrivium*. Założyciel Vivarium akcentuje bliskie związki wszystkich sztuk wyzwolonych z naukami boskimi (*divinae litterae*) – wzięły one z nich swój początek i ułatwiają zrozumienie Pisma Świętego. Chociaż ks. M. Lohr nie nawiązuje do tego wątku, wydaje się, że Kasjodor kroczył tu wiernie po linii wyznaczonej przez apologetów greckich, począwszy od Justyna Męczennika i Klemensa Aleksandryjskiego³, a zwłaszcza nawiązywał do idei zawartych w skierowanym do młodych piśmie św. Bazylego Wielkiego o pożytku z czytania dzieł autorów pogańskich⁴.

Ks. M. Lohr omawia następnie Kasjodorowe rozumienie poszczególnych nauk. Szczególnie interesujące jest przedstawienie muzyki jako nauki matematycznej, ale także moralnej, oraz podkreślenie jej roli terapeutycznej (s. 109-126). Kasjodor dzielił muzykę na cztery zasadnicze działy: naukę o harmonii, rytmice i metryce, naukę o instrumentach muzycznych, naukę o symfoniach, czyli zgodnodźwiękach, i naukę o tonach. Obok muzyki wytwarzanej przez głos ludzki i wydobywanej z instrumentów, odbieranej za pomocą zmysłu słuchu, Kasjodor wyróżniał muzykę sfer niebieskich, nieuchwytną dla człowieka zmysłowo, ale poznawaną intelektualnie, oraz muzykę przejawiającą się w moralno-etycznej dziedzinie życia ludzkiego polegającą na harmonii zachodzącej między aktami człowieka i normami ustalonymi przez Boga. Podkreślał również, że muzyka ma działanie oczyszczające i uzdrawiające. Zapewne tematyka muzyczna była bliska samemu autorowi opracowania, który był wrażliwy na piękno muzyki i – jak

³ Por. H. Chadwick, *Mysł wczesnochrześcijańska a tradycja klasyczna*, tł. P. Siejkowski, Poznań 2000; L. Łeszyk, *Literatura klasyczna w recepcji Klemensa z Aleksandrii*, „Littera Antiqua” 6 (2013) s. 37-65.

⁴ Por. Święty Bazyle Wielki, *Do młodzieńców o korzyściach z czytania ksiąg pogańskich*, tł. R. Andrzejewski, „Vox Patrum” 57 (2012) s. 895-921.

relacjonuje autor jego biogramu, ks. bp Jacek Jezierski – „grał dla siebie na skrzypcach” (s. 195).

Z racji zainteresowań logiką, którą ks. M. Lohr wykładał przez wiele lat w Warmińskim Wyższym Seminarium Duchownym „Hosianum”, duży artykuł poświęcił on zagadnieniom logicznym w pismach Kasjodora, przede wszystkim w II księdze dzieła *Institutiones* oraz w *Komentarzu do Psalmów* (s. 127-163). Skupił się w nim przede wszystkim na wykładzie sylogistyki, którą Kasjodor uważał za najważniejszą część dialektyki, oraz na formach dowodzenia stosowanych w retoryce. Uznał jednak, że w wykładzie zagadnień logicznych założyciel Vivarium nie był szczególnie twórczy ani też nie omawiał tej problematyki w sposób wyczerpujący. Swą wiedzę o logice czerpał nie bezpośrednio z Arystotelesa i dzieł jego greckich komentatorów, ale z pism autorów łacińskich, którzy przekładali na łacinę i komentowali traktaty logiczne Stagiryty.

Przegląd zagadnień związanych ze sztukami wyzwolonymi w ujęciu Kasjodora zamyka artykuł poświęcony arytmetyce. Ks. M. Lohr zwraca w nim uwagę na podkreślanie przez Kasjodora pierwszeństwa arytmetyki przed innymi naukami matematycznymi. Omawia naturę i właściwości liczb w przekazie założyciela Vivarium, a także analizuje jego rozważania związane z rozpowszechnionym w późnym antyku i wczesnym chrześcijaństwie tematem symboliki liczb, w tym przypadku przyjmującej charakter teologiczny.

Omawiając wszystkie powyższe zagadnienia, ks. M. Lohr próbuje rekonstruować antyczną genezę jego poglądów. W rezultacie dochodzi do wniosku chyba nie do końca sprawiedliwego, że Kasjodor nie był oryginalny w sposobie prezentacji omawianych zagadnień, a jego rola miałaby się ograniczać przede wszystkim do przekazu następnym epokom spuścizny starożytnej.

Po wprowadzającej części publikacji następuje wybór *opera minora* Kasjodora reprezentujących różne tematy podejmowane w jego twórczości: egzegezę biblijną (*Krótkie wyjaśnienia do Apokalipsy św. Jana* w przekładzie Dominiki Budzanowskiej-Weglendi), antropologię (*O duszy* w przekładzie ks. Jarosława Januszewskiego) czy teorię muzyki (*Zasady muzyki* w tłumaczeniu ks. Lucjana Dyki). Ten zbiór pism uzupełnia wybór mądrościowych sentencji Kasjodora zaczerpniętych z dzieła *Variarum libri XII* w przekładzie ks. Krzysztofa Burczaka. Wszystkie teksty zostały przetłumaczone zrozumiałą i piękną polszczyzną oraz poprzedzone krótkimi wstępami znakomicie wprowadzającymi w treść i charakter dzieł Kasjodora.

Oryginalnym i godnym pochwałą zakończeniem omawianej publikacji jest wybrany przez redaktora książki, ks. M. Starowieyskiego, fragment powieści wybitnej pisarki katolickiej Hanny Malewskiej (*Przemija postać świata*, Warszawa 1972). Ukazuje on 90-letniego Kasjodora, który podsumowuje swoje życie i całą epokę kultury rzymskiej, chcąc przekazać średniowieczu stworzone w niej nieprzemijające dobra intelektualne. Ks. M. Starowieyski pragnie w ten sposób słusznie zwrócić uwagę, że także współcześnie „trzeba nam takich Kasjodorów, którzy przekażą europejską kulturę łacińską nowym czasom” (s. 322).

Książka została przygotowana do wydania bardzo rzetelnie. Pewne uzupełnienia można byłoby wprowadzić jedynie w spisie bibliografii dotyczącej Kasjodora. Wprawdzie redaktor publikacji zastrzegł się, że sporządzona przez niego bibliografia opracowań poświęconych założycielowi Vivarium, dołączona do rozdziału wprowadzającego w życie i twórczość Kasjodora, jest tylko wybiórcza (por. s. 35-38), ale warto było dodać do niej jeszcze kilka pozycji. W części obcojęzycznej powinna to być np. praca A.S. Christensen (*Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*, Copenhagen 2002). W części polskojęzycznej, która kończy się na 2013 roku, wypadało zamieścić kilka najnowszych artykułów: Jacka Bramorskiego (*Teologiczne aspekty muzyki w ujęciu Flawiusza Aureliusza Kasjodora*, „Roczniki Humanistyczne” 69/12 (2021) s. 169-181), Anny Kołtunowskiej (*Wybrane listy Kasjodora (Variae, ks. I-V) – materiał dygresyjny jako narzędzie retoryczne*, „Człowiek w Kulturze” 31/1 (2021) s. 94-109) i Michała Kielinga (*Poglądy Kasjodora na temat sprawowania urzędów państwowych na podstawie XI i XII księgi Variae*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 40 (2021) s. 47-64).

Recenzowany tom pism Kasjodora i studiów jemu poświęconych jest przykładem publikacji mądrze pomyślanej, oddającej sprawiedliwość zarówno ważnemu autorowi wczesnochrześcijańskiemu, jak i zapomnianemu polskiemu badaczowi, który poświęcił mu większą część swojego naukowego życia. Zredagowana w pomysłowy sposób przez ks. M. Starowieyskiego książka z jednej strony daje wgląd w twórczość Kasjodora, na podstawie własnych jego dzieł, z drugiej – przypominając i zbierając w jednym miejscu rozproszone wartościowe artykuły ks. M. Lohra, jest świadectwem wkładu polskiej patrologii w badania nad działalnością i myślą założyciela Vivarium oraz rolą, jaką odegrał w tworzeniu na bazie antyku podwalin średniowiecznej i nowożytnej europejskiej kultury chrześcijańskiej.